

MAANDBLAD VAN „OUD-UTRECHT”

VEREENIGING TOT BEEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN
DE KENNIS DER GESCHIEDENIS VAN UTRECHT EN OMSTREKEN

20 MAART
1947

ONDER REDACTIE VAN:
G. A. EVERS

20e JAARGANG
Nº 3

UITGAVE DER VEREENIGING. ADRES: VAN SPEIJKSTRAAT 20

DICHTERSWONINGEN IN UTRECHT.

VII. Bernard ter Haar.

Toen de Amsterdamsche predikant Bernard ter Haar (1806—1880) na zijn benoeming tot hoogleeraar in de theologie te Utrecht, zich alhier in 1854 vestigde, was hij een gevierd man. Zijn verhalende gedichten uit de school van Tollens: Joannes en Theagenes, Huibert en Klaartje, de St.-Paulusrots, Abd-el-Kader, vooral Eliza's vlucht, geschreven onder den verschen indruk van Beecher Stowe's Negerhut, hadden het letterlievend publiek gewonnen, en misschien werd zijn poëzie nog te meer gewaardeerd, omdat hij ook een geliefd predikant was.

Nog was zijn aanzien gestegen door de rol, die hij in de April-beweging van 1853 had gespeeld. Na de benoeming der bisschoppen heerschte in het land een algemeene verontwaardiging over de houding van Thorbecke en zijn ambtgenooten. De kerkeraad te Amsterdam besloot zich hiervan de tolk te maken bij het jaarlijksch bezoek van den Koning. Een verzoekschrift met 53000 handteekeningen werd dezen toen aangeboden door Ter Haar, die hierbij een toespraak hield, welke door het geheele land werd gelezen en toegejuicht.

Is het mogelijk onder invloed van dezen roem geweest, dat de curatoren der Utrechtsche Universiteit Ter Haar voordroegen als opvolger van Prof. Royaards? In elk geval is de benoeming geen succes geworden. Al te spoedig bleek, dat een geliefd predikant en een gevierd dichter samen nog geen goed hoogleeraar maken. Als zoodanig heeft Ter Haar niets oorspronkelijks gegeven en een school heeft hij niet gesticht. Doch hij was een vriendelijk en goedhartig man, die zich bij zijn leerlingen en in ruimeren kring wist bemind te maken. Toen hij op 17 December 1874 als hoogleeraar aftrad, besloot hij zijn rede met een gedicht „Afscheidsgroet aan mijn leerlingen en vrienden”, waarin hij getuigde:

Vaar dan wel, grijze stad met uw rijzigen Dom!
Met uw gordels van groene waranden!
Het zoetste herdenken blijft aan u gehecht,
Omdat hier de snoeren zijn samengelegd
Van zoovele onverbreekbare banden.

Bernard ter Haar woonde hier van 13 Juni 1854 tot 8 Mei 1865 op de Kromme Nieuwe Gracht no. 18, daarna tot 16 October 1874 Kromme Nieuwe Gracht no. 58, in het huis later bewoond door burgemeester Fockema Andreae. Nog woonde hij van 16 October tot 30 December 1874 Oude Gracht Tz. no. 188. Vandaar verhuisde hij naar Velp, waar hij zijn laatste levensjaren doorbracht.

VIII. Nicolaas Beets.

Toen Nicolaas Beets (1814—1903) in 1854 van Heemstede naar Utrecht werd beroepen, had de predikant den talentvollen schrijver van de Camera Obscura reeds overleefd. Wel verscheen in hetzelfde jaar de vierde, voor het eerst volledige, uitgave van dit kostelijke boek, maar de nieuwe opstellen waren van niet latere dagteekening dan 1841. Toen Beets het spel van zijn zonnige jeugd wilde vervolgen, bleek zijn scheppingskracht uitgeput. Ook de dichter van de aardige, jolige Liedekens (1834—1838) als De conducteur zat op den bok. Maartje zou met Kees uit hooien, Guurtje zou te kermis gaan, liet zich niet meer hooren. Voortaan bewoog Beets zich voornamelijk op religieus gebied, gaf hij preeken en christelijke poëzie in het licht.

Beets kwam hierheen als huisvader van een talrijk gezin, dat enkele weken verspreid moest wonen, eer een geschikte woning was gevonden. Op 4 Augustus kon deze worden betrokken in de Boothstraat, het was een oud kapittelhuis van de heeren van Sint Jan, in de 17e eeuw bewoond door den raadsheer Cornelis Booth. Het huis staat in zijn oorspronkelijke ligging met den voorgevel aan het Janskerkhof, waarvan de tuin door een sloot was gescheiden, afgebeeld op een gekleurde teekening van J. de Beyer, waarnaar H. Spilman een kopergravure maakte, aanwezig op het gemeente-archief.

In dit huis heeft Nicolaas Beets bijna een halve eeuw gewoond, van hier uit bezocht hij zijn uitgebreide volkswijk aan de Vecht, het Lauwerecht, hier verzorgde hij met liefdevolle toewijding de uitgaven van zijn Camera, waarvan hij een en twintig drukken zag verschijnen, schreef hij zijn taal- en letterkundige opstellen, heldere critieken, redevoeringen voor vergaderingen en congressen en bij veel middelmatige poëzie nog menig gevoelig vers. Ook was hij de feestpoëet bij uitnemendheid, die zich bij alle nationale feestdagen deed hooren. Zoo dichtte hij in 1886 de „Feestcantate bij de viering van het tweehonderdvijftig-jarig bestaan der Utrecht-

sche hoogeschool", waarbij Richard Hol de muziek componeerde.

In 1874 werd Beets als opvolger van Bernard ter Haar benoemd tot hoogleeraar in de theologische faculteit. Hij was hier evenmin op zijn plaats als zijn voorganger, maar de curatoren hadden ditmaal de eischen der wetenschap geringer geacht dan de aanwinst van een groot man.

Beets' zeventigste verjaardag is op 13 September 1884 te Utrecht onder algemeene deelneming en met luister in Tivoli gevierd. Prof. Matthijs de Vries uit Leiden hield de feestrede en bood den jubilaris zijn marmeren borstbeeld aan, vervaardigd door Stracké. De afdeeling Utrecht van de Maatschappij van Toonkunst gaf te zijner eere een muziekfeest, waarvoor Beets' oude vriend Hasebroek de verzen, Richard Hol de muzikale begeleiding had geschreven.

Dan begint een nieuwe periode in Beets' leven, waarin hij zich meer terugtrekt in zijn studeerkamer, het rustige, aan den tuin gelegen, kleine vertrek dat nooit nieuw mocht worden behangen: de harde werker kon het geen dag missen.

In den aanvang van deze eeuw kon men Beets nog geregeld aan den arm van zijn dochter Aleide op zijn middagwandeling door de plantsoenen ontmoeten, in de winkels die prentbriefkaarten verkochten, hing zijn portret voor het raam.

Op 17 Maart 1903 is hij bij heerlijk lenteweer van zijn woning uitgedragen; kransen van de Koningin-Moeder en van de Koningin sierden de lijkst.

In het huis werd een gedenksteen geplaatst. Het doet thans dienst als wijkgebouw van de Nederlandsch Hervormde Gemeente.

IX. Hendrik Marsman.

Een diepe kloof scheidt Nicolaas Beets van Hendrik Marsman (1899—1940), dichter van een anderen tijdgeest, van een hevig levensgevoel, en schepper van een nieuwe poëzie, waarbij het gevoel zich onmiddellijk uitstort in het woord, dat wordt geladen met zijn levensdrift.

Geboren te Zeist bezocht hij van daaruit de Rijks H.B.S. te Utrecht. In die jaren placht hij bij avondschemer wel over de Utrechtsche grachten te dwalen, en als hem dichtregels invielen, snelde hij naar de Openbare Leeszaal om ze neer te schrijven, voordat ze uit zijn bewustzijn verdwenen. Na het afleggen van het staatsexamen studeerde hij in de rechten, korten tijd te Utrecht, maar langer te Leiden, waar hij in het belang van zijn zwakke gezondheid de zeelucht zocht. Na de voltooiing van zijn studie had hij te Utrecht te zamen met M. C. den Besten een advocatenkantoor en was tevens hulpgriffier, doch eerst na zijn in December 1929 gesloten huwelijk vestigde hij zich in deze stad. Hij woonde toen Oudwijkerlaan 4. Hier ontving hij in de ruime, lichte

voorkamer zijn vrienden, zijn eigen werkkamertje was klein, met een dakraam. Doch al spoedig werd het ambtelijk leven hem te eng, zijn dichterschap eischte de geheele persoonlijkheid op. In 1933 legde hij de practijk neer en trok naar het buitenland:

het nest is goed, maar het heelal is ruimer.

Hij zocht er het verleden, wilde in de landen rondom de Middellandsche zee teruggaan tot de bakermaat van de Europeesche beschaving, tot de Grieksche cultuur en het eerste christendom, uit wier kruising de nieuwe geest zou worden geboren. Zoo ontstond het gedicht *Tempel en Kruis*, in zekeren zin Marsman's testament. Toch bleef hij zich altijd verbonden voelen met zijn land, waarheen hij van tijd tot tijd terugkeerde.

Zijn woonhuis werd een tiental jaren geleden afgebroken en door een flatwoning vervangen. Het paste bij den man, die zich niet wile laten binden door het verleden, die getuigde:

keer nooit weerom,
zie naar uw jeugd niet om;
geen ding houdt stand dan in d'erinnering.

Nog altijd leven er te Utrecht dichters van beteekenis, maar dezen behooren gelukkig nog tot de levenden, en hun woningen vallen buiten dit bestek.

C. C. v. d. G.

KLEINE MEDEDEELINGEN

Portretten der landcommandeurs van de Balije van Utrecht. — In de ruime vergaderzaal van de Ridderlijke Duitse orde balije van Utrecht hangen langs de wanden in rijen boven elkaar de portretten van de 71 landcommandeurs der orde, van den oudsten tot den laatsten toe. Zij vormen een merkwaardige, lange reeks van paneelen, een unicum in ons land in volledigheid en omvang. Aldus ving dr. R. van Luttervelt een belangwekkende beschouwing dezer bijzondere verzameling aan, die in het *Oudheidkundig jaarboek* (XIII-1946, blz. 33-40) werd opgenomen.

Na het ontstaan der orde tijdens den eersten kruistocht, in 1099, gememooreerd te hebben, gaat dr. v. L. tot een beschrijving der schilderijen en haar vervaardigers en van de plaats,

die zij in de ontwikkeling der portretkunst innemen, over.

Alle portretten zijn geschilderd in olieverf op paneel. De breedte van de afzonderlijke portretten bedraagt 41 tot 51 cm., de hoogte 73 cm., benevens aan den onderkant een strook van 11 tot 13 cm., waarop in gouden letters op zwarten grond de namen der afgebeelde personen zijn geschreven. De figuren zijn 58 tot 68 cm. hoog. Allen zijn in dezelfde houding afgebeeld, geknield naar links, van terzijde gezien, het hoofd meestal naar den beschouwer gekeerd. Voor ieder staat een met een doek overdekt bidbankje. De bedoeling van deze houding wordt op het eerste paneel duidelijk gemaakt: vóór de eerste figuur is een crucifix opgesteld; allen worden geacht deze te aanbidden. Later,

in den protestanten tijd, is dit niet steeds meer begrepen. Toen gaven verschillende schilders de commandeurs niet meer met gevouwen handen weer, doch wel, traditiegetrouw, op de knieën gezonken, hetgeen nu zinloos werd.

Alle geportretteerden zonder uitzondering zijn gekleed in een harnas, waarover een schoudermantel met hun familiewapen, somtijds gecombineerd met een zwart kruis op zilveren veld, het wapen der orde. Een dergelijk kruis hangt aan een keten (niet aan een lint, ofschoon de dragers geharnast zijn) om hun hals. Het familiewapen komt nogmaals voor op het kleed over de bidbank, steeds tezamen met het Duitse kruis. Meestal is een helm aan hun voeten geplaatst; alleen Hernier van Opburen draagt deze op het hoofd. De afbeeldingen der landcommandeurs verschillen dus in houding en kleedij niet van de stichtersportretten op 15de of vroeg 16de eeuwse altaarstukken en gebrandschilderde ramen. Bij de middeleeuwse ridders wekt dit geen verwondering, maar op de 17de, 18de, 19de en zelfs 20ste eeuwse portretten bevreemdt dit wel. Velen dezer heeren hebben nimmer een harnas gedragen, geen van hen was katholiek! De traditie is hier sterker geweest dan de zin voor realisme; traditie is de band, die deze schilderijen tot een aaneensluitende reeks verbindt. Telkens hebben de kunstenaars gekeken naar het werk van hun voorgangers, zoo goed mogelijk pasten zij zich daarbij aan. Dit deed hun werk dikwijls veel verliezen van het karakteristieke stempel dat de schildertrant van iederen waren kunstenaar pleegt te dragen. Van stijl-evolutie is in de serie dan ook betrekkelijk weinig te bespeuren. Een groote

artistieke waarde vertegenwoordigen de paneelen in het algemeen niet. Het zijn meer historische curiositeiten dan belangrijke kunstwerken.

Voor den kunsthistoricus evenwel is de collectie toch niet geheel zonder betekenis, want zij geeft ons een beeld van het gemiddelde peil, waarop de portretkunst gedurende vele eeuwen achtereen te Utrecht heeft gestaan en zij vertelt ons, wie in een bepaalde periode te Utrecht of in Nederland de „modeschilders” van het portret zijn geweest. De sterke onderlinge gelijkenis der portretten bewijst verder, dat ieder van de schilders in Utrecht moet zijn geweest om daar het werk van zijn voorgangers te zien.

Op deze mededeelingen van meer algemeenen aard volgen vrij uitvoerige bijzonderheden over de portretten, de eenige verzameling van dien aard in ons land, die sedert de middeleeuwen bewaard bleef en tot op den huidigen tijd werd bijgehouden. Zij vormt daardoor een éénling in de Nederlandsche kunstgeschiedenis, in den modernen tijd een vreemd anachronisme, maar een merkwaardig tastbaar bewijs voor den hechten band, die het heden met het verleden bindt. E.

Hans of Johan Dusart. — In een korte verhandeling over „de voorvaderen van Cornelis Dusart”, den Haarlemschen genreschilder en etscher, vroeg prof. dr. J. Q. van Regteren Altena aandacht voor een reeks portretteekeningen van familieleden van den kunstenaar (*Oud-Holland* LXI-1946, blz. 130-133), in de hoop daardoor nog andere, wellicht ook tot deze reeks van uniform uitgevoerde portretten behorende, op het spoor te komen. De schr. toonde daarbij aan, dat Cornelis de zoon was van Johan, den

organist van de St. Bavo te Haarlem, en deze op zijn beurt niet, zoals J. W. Enschedé veronderstelde, zoon van Thomas, zilversnijder en stadstrompetter aldaar, in 1648 nog „preses van de musiciens” genaamd, doch van Hans of Johan, die 4 November 1616 als „courwachter off trompetter op de Buurkerktoren” te Utrecht vermeld wordt.

E.

De „appelleerder” van den Dom. — In 1944 vestigde dr. E. H. ter Kuile de aandacht op een tot dusver onbekend functionaris in de bouwwereld der oude tijden; den appelleerder, die in 1484 bij de St. Laurenskerk te Alkmaar vermeld wordt en wiens ambt in een overeenkomst van 1512 bij den bouw van de Nieuwe kerk te Delft uitvoerig beschreven wordt.

Aan de hand van gegevens uit de inmiddels verschenen, door wijlen professor dr. N. B. Tenhaeff verzorgde uitgave der middeleeuwsche domrekeningen, deed mejuffrouw Herma M. van den Berg nu mededeelingen over vaklieden, die op overeenkomstige wijze te Utrecht hebben gewerkt. Behalve bij de Domfabriek, worden ze in de late middeleeuwen ook bij de uitvoering van werken aan de Klaas- en Jacobikerk genoemd.

Zooals de schr. in haar opstel in het *Bulletin van den Nederlandschen oudheidkundigen bond* (5de serie I-1947, blz. 18—22) door woord-afleiding en verklaring aannemelijk maakt, was de „appelleerder” in Alkmaar en in Delft de onderbaas, de vóórwerker of eerste arbeider, die op aanwijzing van den bouwmeester of architect met de uitvoering der werkstukken was belast, tot op zekere hoogte den dagelijkschen arbeid leidde.

E.

Utrecht als bezette stad in 1672. —

De vijfde interfacultaire leergang, de eerste na den oorlog, die in het voorjaar van 1946 aan de rijksuniversiteit te Groningen plaats vond, was aan „de reactie van ons volk op de bevrijding” gewijd. In de eerste van de vier toen gehouden samenkomsten sprak prof. jhr. dr. P. J. van Winter over „*bevrijding van bezetting in onze historie*”. Aan het inmiddels in druk verschenen verslag (Groningen, 1946; 116 blzn 80) is het volgende ontleend:

Ter inleiding verklaarde de spr. o.m., dat onze geschiedenis nog nooit opzettelijk werd onderzocht met het oog op wat ons nu vervult. Tot nu toe is er nooit aanleiding geweest de gedragingen onzer voorouders onder vreemde bezetting en na herstelde onafhankelijkheid te beschouwen, zooals wij dat nu willen. Wij zijn immers langen tijd voor overheersching gespaard gebleven en ook de bijzondere gewaarwordingen en aanvechtingen daarna waren ons tot voor kort onbekend. Hoe zouden wij die in onze bronnen dan hebben kunnen opmerken? De gezochte verheldering kan eerst komen, wanneer wij het verleden opnieuw gaan doorzoeken met het oog op de vragen van nu en misschien ook omgekeerd door hetgeen wij dan vinden onze vragen juister leeren stellen. Wat ik ondernemen kon, zegt prof. van Winter verder, was (omdat geen tijd voor voldoende bronnenstudie beschikbaar was) dus niet anders dan iets te vertellen van hetgeen mij bij verschillende schrijvers, wier werken ik weer eens ter hand nam, is opgevallen in verband met de overdenkingen, die onze bezetting en bevrijding bij mij zelf hebben doen opkomen. De bronnen geven niet veel aanknopingspunten voor een vergelijking met onze omstandigheden.

Na sommige gebeurtenissen in verschillende jaren, die wellicht door overeenkomst zouden treffen, als voldoende bijzonderheden bekend waren gebleven, in herinnering gebracht te hebben, komt de spr. al heel gauw tot 1672—'73, jaren van Fransche overheersching over een deel van ons land, waarvan meer gegevens zijn overgeleverd. Daardoor was het mogelijk een indruk te krijgen van wat een werkelijke bezetting door vreemd krijgsvolk in dien tijd van reeds gevormd nationaal besef heeft beteekend. Vreemd krijgsvolk van een veroveringslustig heerscher, die op machts- en gebiedsuitbreiding uit was en wiens plannen met ons land weinig verschild hebben van wat onze onderdrukkers van 1940 en volgende jaren zich hadden voorgesteld. Annexatie van een groot stuk van ons grondgebied en overigens het vestigen van een gezag, dat zich blijvend naar den overwinnaar zou moeten schikken, lagen ook in 1672 in de bedoeling en evenzeer was als de drager van dat schijngezag een figuur gekozen, die men malcontent mocht achten. Hij heette Willem van Oranje en het is één van de groote diensten, die hij het land heeft bewezen, dat hij voor de onwaardige rol van zetbaas toen heeft bedankt, ondanks alle achterafzetting, die zijn jeugd had vergald.

Zien wij naar Utrecht, dat, onverdedigd achtergelaten, eind Juni 1672 voor de Franschen moest capituleeren en tot 23 November van het volgende jaar bezet bleef. Zwaar drukte het regiem, niet in de eerste plaats door de maatregelen van den militairen gouverneur, al stelde natuurlijk ook hij zijn lang niet lichte eischen, maar veeleer door de willekeur van den Franschen intendant voor politie en justitie: confiscaties,

schattingen, speciaal van de roerende en onroerende bezittingen van degenen, die naar het niet bezette gedeelte des lands waren gevlucht, of van dat hunner verwanten, maatregelen tot achterhalen van „vijandelijk vermogen“, wraakzucht jegens hen die als notoir anti-Fransch bekend stonden „plicht tot aangifte van wapenen, registratie van gasten. Het begon alles „tout doucement“ en nam geleidelijk in strengheid toe, totdat tenslotte bijna alle voorwaarden der capitulatie waren geschonden. Van ingrijpen in de regeering was weinig sprake en eerst laat, van pressie tot bepaalde benoemingen slechts in een enkel geval. De staatskerk werd ongemoeid gelaten, hoewel de Dom aan de katholieken moest worden overgedragen en huwelijken voor het altaar gesloten rechtsgeldig werden verklaard.

Het stemt ons onbehaaglijk als wij lezen dat de stad aan gouverneur en militairen bevelhebber een feest aanbiedt en dat de burgemeesters ook aan een contradiner aanzitten. „Men remarqueerde“, noteert de chroniqueur, „dat ten drie uren het festin al gedaen ende de gasten al gescheyden waren, ende men niet tot schandelijk toe gedroncken hadde, gelijk 's maendags te voren was geschiet“. In meer vertrouwde sfeer gevoelen wij ons bij lectuur van een „Kort en bondigh bewijs dat het beter was geweest op aenkomst van den koningh van Vrankrijk in de provincie en stad van Utrecht, de heeren van de regeering en principale inwoonders alle van daer waren geweken, als zich slaefachtigh de Fransen te hebben onderworpen“. Er wordt in betoogd dat de blijvers „niet alleen gene schattingen voor de borgerije hebben konnen afgedaen krijgen, ofte yets besonders voordelijcks verrichten, maer oock

zels haer personen ende achtbaerheit niet buyten serviliteyt ende disrespect van de Franschen hebben kunnen houden". Maar naar te verwachten is, laten de beschuldigten dat niet onweersproken en zoo verschijnt er dan een ander vlugschrift, waarin cijfers worden gegeven van wat gevraagd en wat betaald is, opdat blijken kan wie „den Intendant in sijn dessein om penningen te vinden voordelijck" zijn geweest, zij die op hun post bleven of zij die de vlucht hadden genomen.

Als de bezetting is afgetrokken, gevoelen allen het als een herademing. De laatste maanden zijn de ergste geweest. Wanneer de oorlogskans begint te keeren, neemt de krijgstucht af en valt de Franschman tot „bittere wraakzucht en desperaate verwoedheid, sich meer en meer tot plunderen en rooven, moorden en branden, schoffieren en meer andere haatelijke uytspoorigheden begevende". De troepen, die een eindweegs in Holland zijn doorgedrongen, worden teruggenomen en gedekt door de verwoeste streken zet de vijand zich in Utrecht, dat op zijn aanwijzingen door de bevolking met schanswerk moet worden versterkt. Tenslotte worden al die kunstwerken en ook de stad zelf zonder slag of stoot prijsgegeven en trekken de Franschen oostwaarts af onder het meemenen van gijzelaars.

Groot is de algemeene vreugde in de stad. Er wordt oranje gedragen en de wapenen komen weer te voorschijn. Er wordt hier en daar een vuurtje

gestookt van een schildwachthuisje en eenige ruiten moeten er aan gelooven, vooral bij katholieken, die zeer ijverig den kansel van den Dom met roeden hadden gegeeseld. Met ongeduld wacht men op de komst van de vaderlandsche troepen en den intocht van den prins. Het zal een groote teleurstelling worden, want wel verre van een blijde inkomste te beleven, ziet de stad zich terstond als veroverd gebied behandeld en volgt de terugkeer van het gewest in de Unie pas, nadat het regeeringsreglement is aanvaard, dat het zelfbestuur aan banden legt en den stadhouderlijken invloed sterk vergroot. ,

Tot zoover professort Van Winter over het gebeuren in Utrecht, zoo goed als woordelijk gevolgd. De zuivering kwam eerst later en dan nog in hoofdzaak onder de stads- en provinciale regeerders, die in hun beleid tekort waren geschoten. Het was echter niet de eigen burgerij, die hun ter verantwoording riep, maar het waren de machthebbers elders, vooral in Holland, die hun vervanging eischten en die zodoende de aandacht van eigen tekortkomingen hebben afgeleid. Van blijvende tegenstellingen tusschen de stedelingen onderling is niet gebleken en de verdraagzaamheid die b.v.b. ten opzichte van den kameleon Everard Meyster, den Amersfoortschen keitrekker uit „de Krakeling" Achter St. Pieter, werd getoond, wettigt het vermoeden, dat geen spanningen bleven bestaan. E.